

Т. Ю. Білошицька
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ПЕДАГОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ СІМ'Ї В СПАДЩИНІ А. С. МАКАРЕНКА

У статті розглянуто педагогічну спадщину А. С. Макаренка, його праці з проблеми педагогічного консультування. Проаналізовано новаторські ідеї та погляди щодо педагогічної допомоги сім'ї та різним соціальним інститутам з вирішення завдань виховання й навчання, які є актуальними в сучасній науковій думці. Досліджено принципи, якими керувався відомий педагог-практик у процесі консультування. Визначено місце системи поглядів А. С. Макаренка в теорії педагогічного консультування. Виділено шляхи формування педагогічної майстерності в спадщині відомого педагога.

Ключові слова: педагогічне консультування, консультування сім'ї, система виховання, принципи консультування, мета виховання, метод «вибуху», батьківський авторитет, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Педагогічне консультування – явище мало досліджене в сучасній науковій думці. Проте, не дивлячись на очевидний дефіцит досліджень із даної проблеми, його реалізація надає педагогам нові можливості в досягненні професійних вершин. Теорія педагогічного консультування включає вивчення таких аспектів як допомога дитині в навчально-виховному процесі, надання педагогічних порад сім'ї та різним соціальним інститутам щодо вирішення завдань виховання та навчання, а також, науково-методичний супровід професійної діяльності педагогічного й управлінського персоналу школи.

Актуальність даного дослідження зумовлена очевидним дефіцитом наукових праць з питань педагогічного консультування, а також потребою подальшого розроблення даної теорії.

Аналіз актуальних досліджень. Незважаючи на те, що проблема педагогічного консультування майже недосліджена, ми можемо відшукати його елементи в працях такого відомого педагога-практика, як А. С. Макаренко. Його ідеї з цієї проблематики отримали наукову інтерпретацію у працях О. В. Петрова, М. Н. Певзнера, О. М. Зайченко, В. О. Сластьоніна та інших учених.

Мета статті – проаналізувати праці А. С. Макаренка та визначити провідні ідеї та принципи, що мають цінність для теорії педагогічного консультування.

Виклад основного матеріалу. Ідеї, висвітлені в працях «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків», «Лекції про виховання» та інших, і сьогодні залишаються актуальними, оскільки відображають складний характер педагогічної діяльності, зумовлений

ситуацією невизначеності, виникненням нестандартних педагогічних задач, які не завжди можуть бути вирішені традиційними засобами. Фактично, праці Антона Семеновича й є консультацією педагога-вихователя. Написані в художній формі, насичені типовими прикладами з життя, його твори змінюють мислення, змушують усвідомити причини труднощів у сімейному вихованні, які нерідко пояснюються неухважним ставленням до незначних подій, наштовхують на роздуми. Його досвід є безцінним як для педагогів, так і для звичайних батьків і вихователів.

Значну увагу Антон Семенович приділяв саме консультуванню сім'ї, адже «виховуючи дітей, нинішні батьки виховують історію нашої країни та, значить, і історію світу» [5, 5]. На основі роботи з трьома категоріями дітей, тобто правопорушниками, безпритульними та дітьми з сім'ї, він прийшов до парадоксального висновку – найважчими за складністю характерів, за їх яскравістю були останні. Не маючи власних дітей, А. С. Макаренко не займався питаннями сімейного виховання, але, працюючи з дітьми, він помітив, що за останні роки переважна більшість дітей-правопорушників потрапляли до нього саме із сімей. Його досвід продемонстрував: нерідко в тому, що дитина пішла злочинним шляхом, була винна родина. Поступово він почав працювати над проблемами виховання в сім'ї та досліджував шляхи допомоги батькам у виховній роботі.

«Книгу для батьків» відрізняє те, що в ній відсутні прямі поради щодо виховання. Вона написана в художній формі, де зображені складні ситуації з життя різних сімей. А. С. Макаренко зрозумів, що справжнім педагогом можна стати лише навчаючись на власному досвіді. «Біда мистецтва виховання в тому, що навчити виховувати можна лише в практиці на прикладі» [5, 356]. На книгу відгукнулися понад 1500 батьків-невдах, яким були потрібні консультації професійного педагога. Спілкування з батьками, постійні прохання про допомогу стали причиною того, що Антон Семенович продовжував постійно займатися проблемами сім'ї. Надавати їм консультації було досить складно, адже перевиховати дитину набагато важче ніж виховати. Вказівки батькам, як виховувати дітей, були мало ефективними, тому він уникав прямих порад, які могли бути сприйняті як прикра банальність. Метою його праці було навчити замислюватися над питаннями виховання на прикладах із життя різних сімей і самостійно прийти до певних висновків. Він помітив, що «якраз ті батьки, які погано виховують своїх дітей, і взагалі ті люди, які відрізняються повною відсутністю педагогічного такту, – всі вони занадто перебільшують значення педагогічних бесід» [5, 14].

Значні успіхи позитивної корекції особистості були досягнуті шляхом методу «вибуху». А. С. Макаренко ніколи не був прихильником еволюційних шляхів. Він наголошував, що важкі характери, звички та комплекси таким чином ніколи не змінюються. «Позиція цих прибічників не більш вдала, ніж позиція лікаря, який відмовляється від операції виразки шлунка, в надії на еволюцію хвороби, бо еволюція хвороби є смерть» [6, 350]. Для суттєвих змін потрібні гострі моменти та зрушення. Досить яскраво цей метод проілюстрований у «Педагогічній поемі» [4]. Довівши його ефективність, Антон Семенович намагався залучити до нього й батьків, і педагогів, і учнів. Педагогу як консультанту варто використовувати цей метод тоді, коли бесіди, умовляння та повчання не дають позитивного результату. Сутність методу полягає в доведенні конфронтації до крайньої, останньої межі. Проте, не варто забувати, що «вибуховий» маневр – річ педагогічно дуже складна.

На основі аналізу праць А. С. Макаренка ми виділяємо такі принципи, якими він керувався в процесі консультування:

- принцип системності;
- принцип відповідальності;
- принцип паралельної дії.

Перший принцип орієнтує педагога чи вихователя на розуміння симптомів і проблем дитини в контексті його родинних стосунків, а як об'єкт впливу пропонує розглядати не окрему людину, а її сім'ю в цілому. Сутність виховної роботи полягає не в прямому впливі на дитину, а в правильній організації приватного й соціального життя батьків і дитини. Тут одразу постає питання структури сім'ї. Родина – це єдиний педагогічний колектив, тому дитина дуже хворобливо реагує, якщо вона стає предметом сварки між батьками або останні не живуть разом. А. С. Макаренко наголошував, що любов, як виховання, теж потрібно організовувати, витратити зусилля на її збереження. Нерідко розлучення відбуваються легковажно, маленький сімейний колектив руйнується і виховання дитини ускладнюється, іноді має навіть катастрофічні наслідки. Тому, беручи на себе відповідальність виховувати дитину, ми повинні усвідомлювати, що на першому плані стоять інтереси дитини, а не задоволення власних потреб, нашим обов'язком стає суворіше й серйозніше ставлення до самих себе. Якщо ж розлучення уникнути неможливо, Антон Семенович рекомендував вирішувати суперечки більш делікатно, принаймні приховуючи свою неприязнь чи ненависть від дітей. Бажано продовжувати здійснювати виховний вплив навіть тоді, коли батьки проживають у різних родин.

Наступне питання, яке потребує значної уваги – це проблема мети виховання. Сім'ї постійно зверталися до А. С. Макаренка з проханнями про допомогу, скаргами на те, що в них вирости погані діти, чекали порад. Проте, на питання, чого вони бажають досягнути, батьки просто розводили руками. Не маючи ні чіткої мети, ні визначеної програми дій, вони сподіваються, що все відбудеться саме по собі. Усі прагнуть мати хороших дітей, при цьому не можуть дати відповідь, що саме вони вкладають у поняття «хороший». Як консультант А. С. Макаренко прилучав родину до рефлексії процесу сімейного виховання. Батьки самостійно мають усвідомити те, кого вони бажають бачити перед собою: порядну, чесну, енергійну людину, чи жадібну, боягузливу, дріб'язкову? Проаналізувавши все це, для батьків одразу стають очевидними й безліч зроблених помилок, і правильні кроки в майбутньому.

Як у вихованні, так і в консультуванні не може бути дрібниць. Консультуючи батьків та дітей, Антон Семенович розглядав, на перший погляд, несуттєві питання, на які родина взагалі не звертала уваги. Проте, правильна організація виховання й полягає в тому, що не випускає ні маленьких дрібниць, ні незначних подій – увесь процес будується саме на них. Погляд, інтонація, жести, випадково сказане слово можуть відіграти суттєву роль у житті дитини. У «Книзі для батьків» А. С. Макаренко описує бесіду з матір'ю проблемного хлопчика. Вона очікує конкретних вказівок щодо того як діяти. Свою бесіду педагог починає з незначних питань: хто застеляє ліжко, хто прибирає кімнату тощо. Виявляється, що в родині немає солідарності, син не бере участі в домашній праці. У сина немає відчуття колективу, а причина проста – мати не помічає дрібниць і багато від цього втрачає. Тому одним із завдань педагога-консультанта є допомога батькам подивитись на проблему зі сторони, зрозуміти причину невдач.

Деякі батьки проблемних дітей уважають, що авторитет дається від природи, що це особливий талант. А. С. Макаренко стверджував, що його можна організувати в будь-якій сім'ї, причому без значних зусиль. Він звертав увагу батьків на те, що в практиці сімейного виховання «хибне тлумачення» батьківського авторитету веде до неправильних педагогічних дій, які він розглядав як прояв несправжнього авторитету. Для педагога як консультанта важливо не лише укріпити авторитет батьків, але й допомогти сім'ї досягти рольової згоди.

Участь педагога як консультанта в сімейному педагогічному консультуванні можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

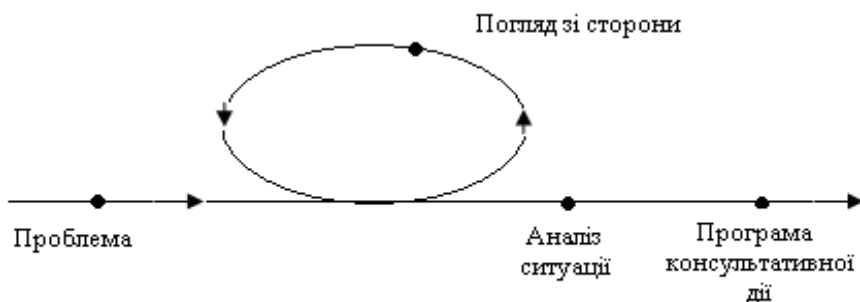

Рис. 1. Участь педагога як консультанта у сімейному педагогічному консультуванні

Найвизначніше у вихованні – власна поведінка дорослих. Помилково думати, що виховання відбувається лише під час бесід, повчань чи безпосередньої взаємодії з дитиною. Воно відбувається постійно, кожну хвилину, навіть коли ви займаєтесь іншими справами. Найкращі методи й поради педагогів не допоможуть батькам, якщо вони ображають один одного, говорять грубощі, пиячать чи негідно поводяться – цим вони дають негативний приклад і погано впливають на дітей. А. С. Макаренко підкреслював, що «батьківська вимога до себе, батьківська повага до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним своїм кроком – ось перший і найголовніший метод виховання!» [3, 108].

Він наголошував, що найкращі діти бувають у щасливих батьків. Під щастям він розуміє не матеріальний достаток, а духовне єднання, повноцінне життя. Батьки, які задоволені своєю громадською діяльністю, культурою, приватним життям, завжди виховують правильно. Поганий вихователь вийде з того, хто відмовляється заради дітей жити повноцінним, радісним життям, відмовляє собі в гарному одязі, відвідуванні театру тощо. Дитина повинна щодня бачити радісних, веселих, енергійних батьків. Їхнє самопочуття – важливий метод виховання [2].

А. С. Макаренко був глибоко переконаний, що ніякі питання чи проблеми не можуть бути вирішені вдвох, тобто коли з одного боку стоїть вихователь, а з іншого – вихованець. Існує колектив, у якому протікає життя дитини: школа, організація, коло друзів, родина із загальним стилем усієї життєдіяльності. Правильно вибраний стиль і тон у колективі попередять розвиток негативних тенденцій. «Ніякий метод не може бути виведений з уявлення про пару – учитель плюс учень, а може бути виведений тільки з загального уявлення про організацію школи й колективу» [7, 212]. Набагато легше вирішити проблеми, коли над цим працює весь колектив, а не шляхом рекомендації конкретного методу кожному вчителю чи одному з батьків окремої дитини. Потрібно консультувати не окрему людину, а всіх разом. На думку Антона Семеновича, це єдиний шлях правильного виховання, відомий

як принцип паралельної дії. Він підкреслював бажаність участі дітей у консультуванні сім'ї навіть тоді, коли конфліктні ситуації стосуються лише подружжя, оскільки конфлікти батьків порушують психологічний спокій дітей і викликають емоційну напругу. Узгодження інтересів усіх членів родини може сформувати з дитини активного члена сім'ї, який щиро піклується про родину. А. С. Макаренко відзначав, що школа повинна спиратися на дітей, через них вносити нове в сім'ю, цим самим підвищувати її моральний рівень. Він підкреслював ідею впливу школи на покращення виховної діяльності батьків через самих вихованців [2].

Будь-який педагог повинен бути майстром у своїй справі. Антон Семенович був переконаний, що педагогів у вузах необхідно навчати й виховувати інакше. Для багатьох вирішальними стають такі дрібниці: яким тоном розмовляти, як усміхнутись, яким поглядом подивитись. У «Деяких висновках з мого педагогічного досвіду» автор наводить приклад консультації, надрукованої в одному педагогічному журналі. Консультанту поставили питання: яким тоном потрібно розмовляти з учнем, що порушив дисципліну. Він відповів, що потрібно розмовляти рівним голосом, без прояву емоцій. А. С. Макаренко на власному досвіді переконався, що така бесіда ніколи не буде ефективною, вона позбавлена педагогічного такту. Учень і далі буде продовжувати ображати вчителів, товаришів, прогулювати уроки тощо. На його думку, вчитель повинен показати, що розгнівався, що він обурений учинком. Не може бути спокійного тону та рівного голосу при порушенні дисципліни й інтересів колективу. Треба вміти сказати дітям «так, щоб вони у вашому слові відчували вашу волю, вашу культуру, вашу особистість» [7, 223]. Як правило, цього не навчають, а це і є педагогічна майстерність. Існує багато таких звичок і засобів, які кожен педагог повинен знати. А. С. Макаренко ніколи не вважав себе талановитим педагогом, але, завдяки своїй працездатності, він досягнув такої майстерності. Усі люди однакові, проте, чи станете ви чудовим майстром, – залежить від власної наполегливості. Він відокремлював процес виховання від процесу навчання.

Педагогічна майстерність – суттєва річ, якою в педагогічних вузах, за словами Антона Семеновича, і «не пахне». Професор М. В. Левківський виділив у А. С. Макаренка такі шляхи її формування:

- розвиток уміння вчителя читати за обличчям вихованців, за їхніми жестами, внутрішнім станом, намірами тощо;
- розвиток емоційно-вольових якостей і комунікативних умінь;
- підготовка до подолання опору вихованців виховним впливом;
- психологічна підготовка тощо [1, 153].

Педагогічна майстерність також полягає й у постановці голосу, й у вмінні керувати своєю мімікою, поведінкою, жестами. Педагог не може обійтися без гри. Майстерність вихователя проявляється в кожному кроці, тому йому необхідна акторська підготовка, вміння грати в дитячому колективі, при потребі розігрувати педагогічний гнів тощо.

Висновки. Проаналізувавши педагогічну спадщину А. С. Макаренка, ми приходимо до висновків, що його система включає принципи індивідуальної свободи й особистісного вибору. Ці принципи своїм внутрішнім змістом пред'являють певні вимоги до особистості педагога як консультанта. Педагогічне консультування сім'ї, вчителів чи управлінського персоналу лише тоді буде ефективним, коли в цій сфері будуть працювати добре підготовлені, морально й культурно розвинені педагоги. Розвитку особистісних якостей необхідно приділяти стільки ж уваги, як і формуванню професійних знань і навичок, які в поєднанні дають необхідний ефект.

Отже, сучасна освіта зобов'язана А. С. Макаренку різноманітністю ідей, що сприяли її розвитку. Його досвід є безцінним у педагогічній практиці, адже ще ніхто не винайшов досконалішу технологію, ніж відомий педагог-практик. Його теорія – це теорія виховання, а не навчання, тому її застосування допоможе педагогам, вихователям і батькам нівелювати негативні явища під час зростання дитини.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження означеної проблеми ми вбачаємо в застосуванні провідних ідей і принципів виховання А. С. Макаренка в теорії педагогічного консультування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. / М. В. Левківський. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 189 с.
2. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1990. – 366 с.
3. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко // Сост. и авт. вступит. статьи В. С. Хелемендик. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
4. Макаренко А. С. Педагогическая поэма : роман. для ст. школ. возраста / А. С. Макаренко. – К. : Веселка, 1986. – 694 с.
5. Макаренко А. С. Собрание сочинений : в 4 т. / А. С. Макаренко. – М. : Правда, 1971. – Т. 4. – 576 с.
6. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1955. – Т. 7. – 500 с.
7. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 5. – 484 с.

РЕЗЮМЕ

Т. Ю. Билошицкая. Педагогическое консультирование семьи в наследии А. С. Макаренко.

В статье рассмотрено педагогическое наследие А. С. Макаренко, его работы по проблеме педагогического консультирования. Проанализированы новаторские идеи и взгляды относительно педагогической помощи семье и различным

социальным институтам по решению задач воспитания и обучения, которые являются актуальными в современной научной мысли. Исследованы принципы, которыми руководствовался известный педагог-практик в процессе консультирования. Определено место системы взглядов А. С. Макаренко в теории педагогического консультирования. Выделены пути формирования педагогического мастерства в наследии известного педагога.

Ключевые слова: педагогическое консультирование, консультирование семьи, система воспитания, принципы консультирования, цель воспитания, метод «взрыва», родительский авторитет, педагогическое мастерство.

SUMMARY

T. Biloshytska. Pedagogical family consulting in the Makarenko's heritage.

The article deals with pedagogical Makarenko's heritage, his work about educational consulting. The innovative ideas and views on pedagogical help to families and other social institutions to address the problems of education and training that is relevant to modern scientific thought are analyzed. Principles that famous teacher-practitioner guided in consulting are investigated. The place of Makarenko's systems in the theory of pedagogical consulting is defined. The ways of creating pedagogical skills in the heritage of the famous educator are distinguished.

Key words: pedagogical consulting, family consulting, educational system, the principles of consultation, the purpose of education, the method of «explosion» parental authority, pedagogical skills.